

MANUSCRIT ACCEPTAT

A propòsit de les reflexions de Josep Palau i Fabre sobre la tragèdia i el tràgic

Jaume Pòrtulas

Llibre	Guerrero, M. (ed.). Actes del Simposi Internacional Josep Palau i Fabre (1917-2008): L'Alquimista. Institució de les Lletres Catalanes, 2018		
DOI			
Disponible en línia		Data de publicació	2019
<p>Per citar aquest document:</p> <p>Pòrtulas, J., "A propòsit de les reflexions de Josep Palau i Fabre sobre la tragèdia i el tràgic" a Guerrero, M. (ed.). Actes del Simposi Internacional 'Josep Palau i Fabre: L'Alquimista' (Institut d'Estudis Catalans del 2 al 3 de març de 2018). Institució de les Lletres Catalanes, p. 165-171.</p>			
<p>Aquest arxiu PDF conté el manuscrit acceptat per a la seva publicació.</p>			

MANUSCRIT ACCEPTAT

A PROPÒSIT DE LES REFLEXIONS DE JOSEP PALAU I FABRE SOBRE LA TRAGÈDIA I EL TRÀGIC

Jaume Pòrtulas

Universitat de Barcelona

1

A l'origen de les remarques que vénen tot seguit hi ha la curiositat que em va produir una coincidència singular. L'any 1961, data d'aparició de l'assaig de Josep Palau i Fabre sobre *La tragèdia o el llenguatge de la llibertat*, és també l'any en què es van publicar dues obres molt importants, i que tracten d'una temàtica fins a cert punt similar: la *Temptativa sobre el tràgic* de Peter Szondi i *La mort de la tragèdia* de George Steiner. Aquestes dues obres van assolir aviat una difusió i una influència considerables. Ara bé, el treball de Josep Palau també constitueix, com aquests textos prestigiosos, una indagació sobre el fenomen tràgic, analitzat des d'una doble perspectiva, estètico-filosòfica i històrica. L'any 1961, això feia del llibret de Palau (i en continua fent ara, per descomptat) un producte més aviat insòlit en el panorama cultural català.¹ A més a més, l'aparició de *La tragèdia...* va anar seguida, a poca distància de temps, de la d'un altre llibret, *El mirall embruixat*, que en continuava i n'aprofundia les anàlisis des d'una òptica específicament catalana.

La fortuna dels treballs de Szondi i Steiner, no cal ni dir-ho, ha diferit *toto caelo* de la dels de Josep Palau. D'altra banda, aquesta no és tampoc l'única diferència entre aquests diversos assaigs. Però ara no és el moment d'analitzar similituds i dissemblances, més enllà de l'anecdòtica coincidència temporal. Per als meus objectius d'avui, n'hi haurà prou amb subratllar alguns trets importants que sí que comparteixen.

2

La reflexió de Palau i Fabre s'havia anat desplegant al llarg de força anys (d'això, en parlaré després breument), i va continuar fent-ho, d'una manera molt personal. La seva peripècia intel·lectual fou fins a tal punt la d'un *outsider*, per no dir la d'un llop solitari; i, sobretot, la vida

---

¹ Recordaré, a tall d'anècdota, que vaig llegir per primer cop l'assaig de Palau en unes modestes fotocòpies que em va deixar en Xavier Riu (el qual també pren part avui en aquestes sessions d'homenatge). L'impacte que aquella lectura em va produir queda reflectit en els paràgrafs inicials d'un text presentat poc després en un col·loqui de filòlegs clàssics a la Universitat de València (Pòrtulas 2006).

cultural catalana de les acaballes dels anys cinquanta, sota la capa de plom del franquisme, se situava tan a la perifèria de l'àmbit acadèmic europeu que no resulta gaire senzill d'aplicar als seus assaigs els instruments habituals de la recerca erudita (com la identificació de possibles fonts i la cacera d'influències, per exemple). Però sí que convé evocar l'esperit general de l'època, allò que, temps era temps, s'anomenava el *Zeitgeist*. En la dècada dels Cinquanta, la perspectiva tràgica (en el sentit més universal del terme) resultava — després de moltes, i molt brutals experiències històriques que ara no cal ni evocar — absolutament present, fins i tot obsessiva. El sentiment de la tragèdia, diríem, surava en l'ambient.

A començaments de la dècada, la reflexió de Josep Palau sobre aquesta temàtica havia atès ja un grau considerable de maduresa. Ho podem comprovar en un text molt breu, sobriament intítulat "La tragèdia", i datat amb precisió: Provença, 19 de novembre 1951. Aquest text es publicà en *l'Homenatge a Carles Riba en complir seixanta anys*, un volum del qual el mateix Palau havia estat un dels principals impulsors i editors. En les quatre curtes pàgines d'aquest treball, ja hi apareixen bona part de les idees de l'assaig publicat deu anys més tard, sovint amb una formulació idèntica (o gairebé idèntica).

Per cert, Palau es trobava llavors a Provença (concretament a La Camarga) perquè prenia part, com a figurant, en el rodatge de la famosa pel·lícula de Henri-Georges Clouzot *Le salaire de la peur* (estrenada el 1953). Deixo als especialistes en la vida i l'obra de Palau la tasca d'escatir si l'atmosfera sinistra i opressiva d'aquella admirable tragèdia contemporània va incidir d'alguna manera en la radical reflexió del nostre poeta sobre el fet tràgic, i sobretot en la despullada i essencial formulació que li sabé conferir.

3

He promès de parlar breument d'alguns punts de contacte bàsics entre Steiner, Szondi i Josep Palau. D'aquests punts, el que m'interessa més destacar és la constatació, compartida pels tres autors, que la tragèdia (o, més ben dit, allò que anomenaríem "l'esquinçament tràgic") constitueix, en el dilatat discurs de la literatura universal, quelcom més aviat infreqüent, intermitent. Quelcom gairebé insòlit, en definitiva. No totes les èpoques, no totes literatures, ni de bon tros, han accedit a la tragèdia en el sentit més ple, més pregon, d'aquesta paraula — encara que, per descomptat, a tot arreu, o gairebé a tot arreu, s'han escrit un gavadal de peces que s'acostumen a denominar 'tragèdies'. Josep Palau insisteix que el fenomen tràgic només s'ha donat en plenitud — si deixem de banda alguns genis isolats — en **dos** moments històrics concrets: l'Atenes del segle V aC i l'Anglaterra elisabetiana. Steiner i Szondi amplien la nòmina,

per fer-hi entrar el Classicisme i el Romanticisme alemanys, i també alguna tragèdia hispànica, com *La vida es sueño* de don Pedro Calderón de la Barca. Steiner, a més a més, porta a terme una defensa brillant del Grand Siècle francès (no només de Racine; també de Corneille, que considera un dels grans noms en la tradició de la tragèdia ‘política’). Però la cosa important és que tant Szondi i Steiner com Palau són partidaris de treballar amb una caracterització estricta de la tragèdia, i d’acollir-hi només un nombre d’obres força limitat. Szondi desenvolupa, a més a més, una distinció taxativa entre la praxis de la tragèdia i la definició de “l’essència del tràgic”, el tràgic en ell mateix (*das Tragische*). Si el conreu de la genuïna tragèdia arrenca dels grecs i reapareix de manera periòdica, la filosofia de la tragèdia seria, en canvi, quelcom purament modern — una creació de l’Idealisme alemany, en definitiva, de Schelling i Hölderlin ençà. A partir d’aquesta mena de postulats, un estudiós com Pierre Judet de la Combe ha pogut, fa relativament poc (2010), desenvolupar de manera brillant, en un llibre de títol provocador, l’aparent paradoxa que bona part de tragèdies gregues no són, de fet, pròpiament ‘tràgiques’.²

4

Ara bé, la idea sens dubte més característica de Palau i Fabre en aquest àmbit, el veritable *leitmotiv* de la seva aproximació al fet tràgic, és la que recull el títol mateix del llibret de 1961: la tragèdia *com a llenguatge de la llibertat*. La idea de Palau es pot resumir dient que la tragèdia constitueix el llenguatge genuí de determinades societats molt conflictives (com ho eren, en efecte, l’Atenes clàssica o l’Anglaterra elisabetiana), no democràtiques precisament, però sí **en marxa** vers formes d’obertura — i de llibertat, en definitiva — molt més grans. Òbviament, no cal insistir que aquesta noció de Palau i Fabre té un abast radicalment polític: la cosa és inequívoca. Però la seva dimensió decisiva és més aviat de caràcter metafísic; perquè “el llenguatge de la llibertat”, segons Palau, s’oposa “al llenguatge de la fatalitat [...] a tot el que significa orbesa, fosquedat, impotència, desastre”.

No seria exacte afirmar que aquestes declaracions generalitzadores troben contrapartides concretes en els treballs de Steiner i Szondi, més atents que no pas Palau a l’especificitat de cada autor i de cada període històric. Tanmateix, sí que es pot trobar en aquests estudiosos la noció que l’esqueixament tràgic es produeix en societats en què l’acceleració del devenir històric provoca la concurrència de sistemes de valors diferents, sovint incompatibles entre

² Més recentment, hom ha maldat per deconstruir la noció romàntico-idealista de *das Tragische*, contraposant-la a un paradigma més genèric, que hauria dominat la poètica dels segles XVI-XVIII. Vg. e.g. Hoxby 2015. (Dec el primer coneixement d’aquesta monografia al senyor Rafel Fernández, un altre dels participants en el Col·loqui sobre Palau i Fabre).

ells, però que, tanmateix, presenten tots ells exigències en principi legítimes per a la intel·ligència i el cor dels homes. Una 'laicització' accelerada de la vida col·lectiva sol jugar un paper important en els processos d'aquesta mena. I no cal insistir que la concurrència de valors és, per la seva mateixa naturalesa, traumàtica — i, potencialment, 'tràgica'.

5

Dedicaré el poc espai que em queda a examinar més de prop la prehistòria de *La tragèdia o el llenguatge de la llibertat*. Aquest text i *El mirall embruixat* representen el moment del retorn definitiu de Josep Palau a Catalunya, després del seu autoexili francès; però, com ja hem insinuat, molts dels temes que Palau hi descabdella l'havien capficat ja des de la seva primera joventut; en realitat, fins i tot des de l'adolescència. El mateix Palau ho va explicar en un text, de caràcter en part autobiogràfic, sobre la "Problemàtica de la tragèdia a Catalunya".³ Resumir els moments fonamentals, les etapes clau en l'aproximació de Palau a la tragèdia sembla la millor manera de subratllar fins a quin punt les seves reflexions es distancien de qualsevol indagació acadèmica, sigui del nivell que sigui, i com presenten, en canvi, tots els trets d'una descoberta personal.

Així doncs, les etapes de la iniciació de Palau a al fenomen tràgic són, d'acord amb el que ell mateix explica en el text en qüestió, les següents:

- Lectura adolescent (a l'edat de tretze anys) del *Hamlet* de William Shakespeare, en el curs d'una convalescència.
- Als disset anys, lectura d'un treball periodístic (de Guillermo Díaz Plaja) sobre l'estrena a Madrid de la tragèdia *Yerma* de Federico García Lorca. Assistència enlluernada, poc més tard, a una representació d'aquesta mateixa obra a Barcelona. Idèntic enlluernament amb una representació de *Bodas de Sangre*.
- Un primer contacte amb la tragèdia grega, a través de l'*Oresteia* d'Èsquil, en la versió de Carles Riba a la Fundació Bernat Metge. Palau en parla com una experiència gratificant a mitges: frustrada en part per les dificultats del català de Riba i "per la mateixa densitat del text, per la manera de dir les coses, tan inusual..."
- L'any 1943, assistència (molt decebedora) a una representació de l'*Electra* de Jean Giraudoux. A Palau i Fabre no li va agradar mai la tragèdia francesa, ni en la versió del Grand Siècle ni tampoc en la seva versió contemporània.

³ A l'*Obra completa* (2005), *La tragèdia...* i *El mirall embruixat* s'integren en un mateix apartat, sota el títol del segon recull. Palau hi annexà en apèndix aquest treball sobre la tragèdia a Catalunya, que havia llegit primer a la Universitat de Barcelona (veg. Clavo i Riu 2007: p. 341-358), i que després amplià per fer-ne la lliçó inaugural del curs 2003-2004 a l'Institut del Teatre.

— De 1952, ja a París, data la primera temptativa de convertir en tragèdia el mite platònic de la Caverna. Aquest mite li era familiar des de l'època de les classes de Metafísica de Xavier Zubiri a la Universitat de Barcelona (al llarg del curs 1942-43).

— Gràcies a un encàrrec de la Radiodifusió francesa, Palau participà en un assaig de revisió del teatre clàssic espanyol. A les antípodes de les valoracions més tradicionals, només en salvava, com a tragèdies veritables, la *Celestina* de Fernando de Rojas i la *Numancia* de Miguel de Cervantes.

* * * * *

M'agradaria tenir temps per comentar amb més calma aquesta singular peripècia intel·lectual, i l'antologia personal que sens dubte se'n deriva; i també per parlar una mica de les obres del canó català que, segons Palau, s'atansen més a l'estatus de veritables tragèdies. Però ara no pot ésser; i, en realitat, el que més m'interessava era emfasitzar que Palau no parla d'aquest llarg aprenentatge seu en termes de tècnica literària, sinó més aviat com qui parla d'una veritable iniciació.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

HOXBY, Blair, *What was Tragedy? Theory and the Early Modern Canon*. Oxford University Press, 2015.

JUDET DE LA COMBE, Pierre, *Les tragédies grecques sont-elles tragiques?* París: Bayard, 2010.

PALAU I FABRE, Josep, "La tragèdia". A: DD.AA., *Homenatge a Carles Riba en complir seixanta anys. Poesia – Assaigs – Traduccions clàssiques*. Barcelona: Josep Janés Editor, 1954.

PALAU I FABRE, Josep, *La tragèdia o el llenguatge de la llibertat*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1961.

PALAU I FABRE, Josep, *El mirall embruixat*. Palma de Mallorca: Raixa, 1962.

PALAU I FABRE, Josep, *Obra literària completa II. Assaigs, articles i memòries*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2005.

PALAU I FABRE, Josep, "Trobar a faltar la tragèdia". A: Maite CLAVO i Xavier RIU (eds.), *Teatre grec. Perspectives contemporànies*. Lleida: Pagès editor, 2007.

PÒRTULAS, Jaume, "La *Lucrecia* de Joan Ramis: Drama d'honor clàssic". A: Carmen MORENILLA et alii (eds.), *El teatro greco-latino y su recepción en la tradición occidental*. Bari: Levante, 2006.

STEINER, George, *The Death of Tragedy*. Londres: Faber and Faber, 1961 (Traducció espanyola: Caracas: Monte Ávila, 1970, amb diverses reedicions).

SZONDI, Peter, *Versuch über das Tragische*. Frankfurt: Insel Verlag, 1961 (Traducció espanyola: Barcelona: Destino, 1994).

MANUSCRIT ACCEPTAT